
srećko mihailović

STEREOTIPI I ZABLUDE

U SHVATANJU NASILJA SPORTSKE PUBLIKE

Sport je, ako ni po čem drugom, jedinstven po tome što nema tako stare ljudske aktivnosti koju je nauka tako kasno prihvatila. Nastao je pre šest i više hiljada godina, a kao koliko-toliko uvažavan predmet sociologije (i drugih naučnih disciplina) pojavio se pre jedno-dve decenije.

Poznati sportski istoričari Denis Palmer i Maksvel Havel (Denise Palmer i Maxwell Howell, 1973:22), dokazuju da je "najstarija arheološka evidencija sporta i igara otkrivena u ranom dinastičkom periodu sumerske civilizacije (3.000 - 1.500 godine pre naše ere)". Kendal Blanšar i Alis Tejlor Česka (Kendall Blanchard i Alyce Taylor Cheska) u svojoj *Antropologiji sporta* (1985: 98) pojavu igre vezuju za Mesopotamiju oko 4.000 godina pre naše ere, pojavu rvanja i boksa za isti prostor oko 3.500 godina pre naše ere, pojavu kuglanja i igara loptom za Egipat oko 3.000 godina pre naše ere, a na primer fudbal (soccer) se prema ovim autorima prvi put pojavio u Kini oko 500 godina pre naše ere.

S druge strane, nauka je dugo zapostavljala ovu očito veoma staru ljudsku aktivnost. Tako se sport u nauci pojavljuje preko arheologije, etnografije, istorije, istra-

1. Ovaj tekst predstavlja izvod iz obimnijeg rada. Osnovne tvrdnje koje su ovde prezentirane bile su uključene u saopštenje na okruglom stolu *Nasilje i sport*, u okviru skupa Sociološki susreti '89, 26. maj 1989. godine, Beograd.

živanja igre - naučnici iz ovih oblasti uočili su značaj i funkcije sporta pre nego oni iz društvenih nauka koje se bave savremenim društvenim pojavama. Počeci društvenih istraživanja (s naučnim statusom) igre i sporta mogu se datirati u dvadesete i tridesete godine ovog veka. Treba pomenuti imena kao što su H. Risse², J. Huizinga³, N. Elias⁴... Međutim, čak i ona sociologija koja se smatra najrazvijenijom - angloamerička (Rigauer, 1982: 19) - počinje, možda po jednoj preostrojoj oceni⁵ L. Alisona (L. Allison, tek od 1970. godine; 1986: 21-22)⁶. Detlef Grisvele (Detlef Grieswelle) će, krajem sedamdesetih, zapisati: "Sport se u sociologiji još ne smatra ozbiljnim predmetom istraživanja...", a, takode, i to da je "Glavni problem današnje sociologije sporta u SRN u tome što se suviše malo i loše empirijski istražuje." (1978: 9)⁷. U domaćoj literaturi o zapostavljenosti sporta u filozofiji i nauci, kao i o neistraženosti sportske publike adekvatno informiše Radovan Marjanović (1987: 6-22).

Veliko 'kašnjenje' sociologije objašnjava se na različite načine. Tako Alen Erenberg navodi kako je istraživanje o sportu u Francuskoj stvar profesionalnih grupa iz područja fizičkog vaspitanja koje "nemaju nikakve intelektualne legitimnosti". I dalje: "istraživač u oblasti fizičkog i sportskog vaspitanja odnosi se prema univerzitetском istraživaču kao 'nastavnik gimnastike' prema profesoru uopšte... Na univerzitetском polju, is-

2. Risse, H. 1921. *Soziologie des Sports*, Berlin

3. Huizinga, J. 1938. *Homo ludens*, kod nas: 1970. Zagreb: Matica Hrvatska.

4. Elias, N. 1939. *Über den Prozes der Zivilisation*. Sudbina ovog veličana kao da prati razvoj sociologije sporta. Elias je počeo da istražuje sport pre nego što "mu je došlo vreme" i stoga je čamio na periferiji naučne javnosti. Biva "otkriven" tek razmahom sociologije sporta, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina (rođen je inače 22. juna 1897. godine u Breslau), kada je njegovo glavno delo u kojem se pre svega bavi pitanjem evolucije društvenih obrazaca moderacije i samokontrole, kao i pitanjem kako ukrotiti ljudsku agresivnost (i u sportu) - postalo itekako aktuelno i naučno relevantno.

5. Kažem da je ocena možda preoštra jer nalazimo ne baš mali broj radova i pre sedamdesetih. Međutim, za te radove retko koji od afirmisanih istraživača nalazi pohvalne reči. Tako Luschen kaže "Studije u sociologiji sporta postoje ali su one često artificalne, nedostupne i ograničene na nekoliko specifičnih tema." (1967: 3)

6. "Akademsko pisanje o sportu bilo je 1970. zaista veoma ograničeno. Bilo je nekih radova o klasičnom sportu i samo počeci ozbiljnih radova u oblasti društvene istorije i sociologije. Bilo je povremenih širokih razumevanja prirode sporta (...) kao studija P.M. McIntosa *Sport in Society*" (Allison, 1986: 21-22).

7. Isti autor tvrdi: "S jedne strane nedostaje precizan pojmovni okvir i postoji deficit sociološke perspektive što je glavni nedostatak sadašnje sociologije sporta. Uz to oni koji se time bave često odbacuju empirijske metode istraživanja ili se one smatraju nedostatnim. A s druge strane, praksa očekuje mnogo od sociologije sporta - da razvije strategiju i tehnike za praktično savladavanje praktičnih problema" (1978: 100).

traživanje o sportu je stvar 'podređenih odseka': nije-dan univerzitetski radnik od ugleda nije stavio potpis na obimniji rad iz ove oblasti" (1987: 326). Džej Koukli (Jay Coakley 1978: 3-4), jedan od opštih razloga vidi u tome što je sport shvatan kao *fun* (zabava, dokolica...). Slično misli i Radovan Marjanović: "Jedan od razloga, svakako, je shvatanje sporta kao 'igre', a samim tim nečeg što *ne pripada* 'racionalnim vrednostima' za koje su intelektualci zainteresovani" (Marjanović, 1987: 6).

Indikativni su razlozi ignorisanja sporta kao predmeta istraživanja, koje navodi Džek Dž. Koukli, upravo zato što se odnose na američku situaciju gde baš i ne bismo očekivali neke izrazitije prepreke empirijskom istraživanju bilo koje pojave: /1/ nedostatak novca - nevoljnost finansijera da ulažu u istraživanja sporta; /2/ "ako neko uspe da izdvoji svoje vreme, napor i finansijska sredstva da istražuje sport, relativno su male šanse da će sociološki časopisi ili izdavači tražiti ili barem smatrati da je vaš materijal za publikovanje" (J.J. Coakley, 1978: 4); /3/ tradicionalno potcenjivanje sociologije sporta u akademskim krugovima - nije, dakle, reč o iole prestižnoj disciplini⁸; /4/ na kraju, Koukli smatra da je važan faktor inhibicije pažnje i istraživanja u sociologiji sporta, bilo je oklevanje onih koji se bave fizičkim obrazovanjem, treniranjem... "da otvore svoje sale, sportske terene, svlačionice - za invaziju sociologa koji postavljaju pitanja" (1978: 5).

Upravo se u ovom ogromnom neskladu između istorijske starosti sporta i detinjstva naučnog pristupa sportu nalazi jedan od glavnih razloga zbog kojih je naučno, a onda i popularno-naučno (žurnalističko, najčešće) istraživanje sporta i sportskih fenomena, prepuno stereotipa, predrasuda, simplifikacija, ideologizacija, zabluda, delimično objektivnih naučnih nalaza...

S druge strane, moglo bi se očekivati da obilje ovakvih pojava u sportu i percepciji sporta bude idealno polje za istraživanja u oblasti socijalne psihologije. Međutim, zbornici koji se bave nastankom i delovanjem socijalnih stavova, predrasuda i stereotipa, - tvrdi Hans Diter Smit (Hans Dieter Schmidt) - ne sadrže ni jednu reč koja se odnosi na područje sporta.

To se može objasniti površnošću takvih pregleda literature, ali, to što se tu ne pojavljuje ništa o sportu govori samo za sebe. Slično važi, kaže ovaj autor, i za ra-

8. "Akademska sociologija malo je činila da unapredi sportsku sociologiju - izvan sportskih instituta - malo je činila na unapređenju sportske sociologije kao nauke" (Grieswelle. 1978: 9).

dove koji se bave nacionalizmom, odnosno nacionalnim stavovima i predrasudama. Mogu se navesti glavni razlozi za odsustvo ove problematizacije:

- nedostatak prezentacije sportske problematike u oblasti nauka o ponašanju;
- predrasuda po kojoj sport razvija dobre, pozitivne društveno vrednovane tendencije ponašanja...

... pošto nema istraživanja uzimaju se izvori iz popularne i sportske žurnalistike, a oni opet podržavaju tabue (1976: 121).

Ukupno uzev, može se tvrditi da su brojna zapažanja o zasićenosti sociologije sporta (a pogotovo sportske i ine štampe) shvatanjima koja ni u kom slučaju ne mogu pretendovati na kvalifikativ "naučno". Tako D. Grizvel tvrdi da "mnogi radovi koji pretenduju na naučno-sociološki karakter često sadrže neproverene apologetske ocene sporta i apodiktičke iskaze o smislu sportske aktivnosti, kakvi se često susreću kod onih koji se bave sportom, kod sportskih funkcionera, novinara i sportskih pedagoga. Teze da je sport isključivo igra bez spoljnog cilja, bez političkih i ekonomskih implikacija; da je sport nešto što doprinosi svetskom miru, reducira agresiju, sprečava konflikte u izvanportskom životu, unapređuje karakter čoveka; da je takmičenje osnovni preduslov svakog sporta; da vrhunski rezultati animiraju masovne sportske aktivnosti - sve ove teze su pre normativnog karaktera - trebanje - pre poželjno stanje nego analiza sportskog ponašanja putem empirijskih postupaka; to su idealističke prazne formule i kliše, vrednosni sistemi koji orijentišu svest i delanje ovde su zamenili objektivno znanje" (Grizvele, 1978: 9). Slično mišljenje ima i Koukli: "Popularno se veruje da sport gradi karakter i omogućava odušku za agresivnu energiju; da sportski timovi služe kao baza za grupno jedinstvo i solidarnost; da sport otvara vrata za formiranje prijateljskih odnosa između igrača, zajednica, rasnih grupa i čak nacija; i tako dalje" (J.J. Coakley, 1978: 2).

Od brojnih stereotipa i zabluda u domenu sociologije pomenućemo nekoliko: /1/ zabluda o nekada idealnom karakteru sporta, koji je 'iskvaren' tek u ovo savremeno doba, pre svega, nasiljem samih sportista, a još više sportske publike. Tako se tvrdi da su vandalizam i huliganizam sportske publike proizvod našeg doba; /2/ zabluda o socijalnom sastavu sportske publike, posebno onog njenog nasilnog dela - *fan-publike*. Tvrdi se, naime, da su oni gotovo isključivo sa društvenog dna, sa periferije velikih gradova - iz slamova - da su neradnici i huligani; /3/ zabluda o agresiji kao količini

"nečega", neke "tvori" neke unutrašnje energije, koja je u određenoj meri korisna pa i neophodna čoveku, a jedino kada se ta mera prevrši, onda postaje društveno nepoželjna i štetna. Potom se u ovakvom kontekstu opravdava i verifikuje agresija među sportistima pa i među publikom na stadionima. Znači, postoji "dobra" i "loša" agresija (a u izrazito navijačkom delu sportske i druge štampe, nalazimo čak i opravdanja za učinjeno nasilje - najčešće se kaže: "Pa, izazvani su!", "Morali su da odgovore!"); /4/ zabluda o oponašanju inostranih *fan-grupa* kao najbitnijem objašnjenju domaće *fan-scene*; /5/ zabluda o dominantnom uticaju dešavanja na sportskom terenu na ponašanje publike; /6/ objašnjenje nasilja publike jedino pomoću frustracije koju ona donosi iz svoje svakodnevice na tribine stadiona; /7/ zabluda o potpunoj nevinosti klubova i njihovoj neodgovornosti za dešavanja na tribinama; /8/ zabluda o objašnjenju nasilja samo pomoću "sportske i opšte nekulture jednog manjeg dela publike"; /9/ zabluda o sportskoj publici kao pasivnoj i amorfnoj masi...

Ovde ćemo se zadržati samo na prva dva stereotipa.

/1/ Nasilje je prastara sastavnica sportskih događaja

Ozbiljni istraživači tvrde: sportsko nasilje nije obeležje samo našeg vremena. Njegovo prisustvo kroz vreme je očigledno (Athey, 1978; Lasch, 1979). Brojne primere ekstremnog nasilja beleže istoričari kod atleta u Rimskom i Vizantijskom Carstvu. Alen Gutman (Allan Guttmann, 1981), sumirajući nasilje u rimskim igrama navodi tuče među gledaocima u Pompeji, tako da je grad izgubio pravo da priređuje igre čitavih deset godina (navedeno prema Blanchard and Cheska, 1985:

255-256).

Georgije Ostrogorski navodi da deme ili stranke tzv. "plavih" i "zelenih" nisu bile samo sportske nego i političke organizacije, a da je carigradski Hipodrom bio ono što je bila Agora u Atini i Forum u Rimu⁹. "Plavi" i "Zeleni", kaže naš poznati istoričar, "kao nosioci i predstavnici političkih težnji naroda igrali su, u većim gradovima Carstva, vrlo značajnu ulogu". Politički život Vizantije počev od sredine petog veka bio je obele-

9. U početku su bile četiri "stranke", ali su se kasnije "crveni" spojili sa "zelenima", a "beli" sa "plavima". Nazivi su poticali od boja odeće kočijaša koji su vozili dvokolice na trkama na Hipodromu. Ovi drevni "navijački klanovi", u vreme Teodosija II brojali su zajedno oko 8.000 ljudi što je, kako kaže Ostrogorski, bio samo mali delić carigradskog stanovništva.

žen antagonizmom ovih stranaka. Car Anastasije I (491-518) bio je pristalica "zelenih". Zato su "plavi" istupali protiv njegove vlade. "Više puta su javne zgrade spaljivane, a carski kipovi obarani i vučeni po ulicama". "U Hipodromu je dolazilo do bučnih demonstracija i sam je car teško insultovan od sakupljenog naroda". Sukobi su eskalirali u pobunu koja 512. godine "zamalo nije Anastasija stala krune". Za vreme Justinijana (527-565) izbita je 532. godine "strahovita buna" čiji je povod bio progon obe stranke koje su se bile ujedinile u borbi protiv carske vlasti. "Pobuna je uzela ogromne razmere, prestonica je bila u plamenu". Samo neustrasivost carice Teodore i odlučnost vojskovođe Velizara, spasila je caru presto. Velizar je upao na Hipodrom "sa četom vernom caru i pobio iznenadene pobunjenike. Strahovit pokolj u kome je poginulo više desetina - hiljada ljudi učinio je kraj ustanku". Ovi "klanovi" su još jednom odigrali značajnu ulogu u Vizantijskom Carstvu. "Zeleni" su, naime, odigrali presudnu ulogu u zbacivanju cara Foke (602-610), i u dovođenju na presto Iraklija (610-641). "Posle Fokinog pogubljenja, srušen je i spaljen i njegov kip na Hipodromu, a zajedno s njim spaljena je i zastava stranke plavih" (Ostrogorski, 1959: 85-103).

Od 14. do 18. veka igre slične današnjem nogomtu (igralo se naduvenom svinjskom bešikom, selo protiv sela) bile su praćene velikom količinom nasilja. O obimu nasilja svedoče sačuvani kraljevski i crkveni edikti kojima se zabranjuju ovakvi oblici javne zabave. Naime, nasilje je bilo takvog obima i intenziteta da je loše uticalo na vojna i ekonomska pitanja.

Nasilje je pratilo i prve početke organizovanog fudbala, počev od 1863. godine. "Neredi, nemiri, nasilje, pokušaji nanošenja telesnih povreda i vandalizam - izgleda da su bili veoma uobičajeni, ali ne i nužno dominantni oblik ponašanja gomile na fudbalskim mečevima, barem od 1870-ih" (Hutchinson. 1975: 11). Ove nalaze potvrđuje i Daning koji je pratio pojavu nasilja u fudbalu između 1884. i 1914. godine na osnovu najraznovrsnijih izvora i zaključio da su neredi gledalaca bili relativno čest pratilac fudbala tokom 21 godine pre prvog svetskog rata (Dunning et al. 1984: 234). Neredi su se u ovom vremenu najčešće ispoljavali u napadima na sudije i druge zvaničnike na fudbalskim utakmicama, dok su tuče između rivalskih navijača bile prilično retke (pogotovo su bile retke organizovane tuče). Javno mnjenje, naročito ono srednje klase, osuđivalo je ovakvo ponašanje fudbalskih gledalaca kao "necivilizovano", ali, kako kaže Daning, "takvo ponašanje je percipirano kao nužno zlo i neizbežni pratilac

čak i profesionalnog sporta. Nije bilo dubokog ili raširenog, kroz medije dirigovanog moralnog zgražanja (*moral panic*) nad lošim ponašanjem gledalaca i nije bilo pritisaka na vladu da nešto preduzme" (Dunning et al. 1988: 241).

No, nasilje oko fudbala nije u stalnom usponu. Pre prvog svetskog rata ono je bilo prilično izraženo, relativno je retko između dva svetska rata, tokom drugog svetskog rata i u prvim poratnim godinama, da bi počev od šezdesetih godina nasilje ušlo u fazu eskalacije. Tako se već sredinom šezdesetih godina po prvi put beleže slučajevi poginulih (Tabela 1) u neredima na fudbalskim stadionima¹⁰.

Najkvalitetnija evidencija evolucije nasilja postoji u Velikoj Britaniji (ona je i kolevka fudbala, ali i kolevka nasilja u i oko fudbala). Tako se, na primer, u čuvenom Česterovom izveštaju iz 1966. godine (urađen po narudžbini Državnog sekretarijata za obrazovanje i nauku) konstatuje da je između 1946. i 1960. godine bilo 195 mečeva na kojima je bilo nereda - znači prosečno 13 po sezoni; između 1961. i 1966. godine bilo je 148 incidenata - prosečno 25 po sezoni.

Inače, prelomnom utakmicom u ekspanziji fudbalskog nasilja smatra se meč između Sanderlenda i Totenhema u sezoni 1960/1961.- kada je posle izjednačujućeg gola došlo do velikih nereda. O tome je kasnije, 28.10.1968. pisao *Guardian*: "Oni (učesnici u neredima) su bili viđeni na TV i to je predstavljalo neželjeno ali moćno ohrabrenje za ostale" (navedeno prema: Carine Colaers and Kris van Limbergen. 1987: 72).

Vrhunac eskalacije fudbalskog nasilja, sudceći prema dosadašnjem toku stvari, predstavlja 1985. godina kada je poginulo preko 100 gledalaca (i to bez podataka iz Bejinga - Kina). Kao da je sve to počelo u proleće te godine kada su velike gužve koje su napravili navijači iz Lidsa u Birmingemu i navijači iz Melvila u Lutonu, naterale vladu Margaret Tačer da preduzme najoštrije mere protiv fudbalskih huligana. Tog proleća izgorele su drvene tribine u Bredfordu odnevši 55 ljudi. Onda se u maju, iste godine, dogodila Hejselška tragedija - i 38 mrtvih. Usledila je zabrana učešća u ev-

10. Inače, u istoriji nasilja vezanog za fudbal, poseban kuriozitet predstavlja *soccer war* između Salvadora i Hondurasa, 1969. godine. Do sukoba je došlo u finalu kvalifikacija za učešće na svetskom prvenstvu u fudbalu, nakon odlučujuće treće utakmice koja je igrana u Meksiku, na neutralnom terenu, a koju je Salvador dobio sa 3:2. Naravno, fudbal je bio samo "okidač", jer bila je reč o dugotrajnoj "plemenskoj zavadi" koja je bila posebno potencirana diskriminatornim tretmanom salvadorskih radnika-migranata koji su radili u Hondurasu.

ropskim kupovima za sve engleske timove, a i oštre mere "ratnog kabineta" engleske vlade (proširena upotreba interne televizije radi nadgledanja ponašanja gledalaca i identifikacije njihovih vođa, pooštrene zakonske sankcije, kontrola transporta, prodaje i upotrebe alkohoa, upotreba preobučениh policajaca kako bi se efikasnije pratili lideri huliganskih gangova, pritisak na fudbalske autoritete kako bi se uvela kompjuterska evidencija klubskog članstva ...)

Tabela 1: *Ozbiljni incidenti koji su se desili na fudbalskim mečevima*

Godina	Mesto	Uzrok			
		1.	2.	3.	4.
1946.	Bolton (Velika Britanija)		x	33	500+
1957.	Fiorentina (Italija)		x	-	120
1959.	Napulj (Italija)			-	65
1961.	Santjago (Čile)		x	5	300+
1964.	Lima (Peru)	x		350	500+
1964.	Istambul (Turska)		x		84
1966.	Kairo (Egipat)				300
1967.	Kayseri (Turska)	x		48	602
1968.	Buenos Aires (Argent.)	x	x	72	113
1969.	Kirikhala (Turska)	x		10	
1969.	Bahevu (Zair)	x		27	
1971.	Glazgov (V. Britanija)		x	66	
1974.	Kairo (Egipat)		x	48	47
1979.	Hamburg (SRN)	x		1	15
1980.	Kalkuta (Indija)	x	-	16	100
1981.	Atina (Grčka)	x	x	21	54
1982.	Moskva (SSSR)	x		60	
1982.	Kolumbija	x		24	50+
1982.	Alžir (Alžir)		x	8	600+
1985.	Beijing (Kina)	x		?	?
1985.	Bredford (V. Britanija)		x	53	?
1985.	Meksiko Siti (Meksiko)	x		10	30
1985.	Hejsel (Belgija)	x		38	200+
1987.	Hag (Holandija)	x			50

1. Neredi
2. Nesreće
3. Poginulo
4. Ranjeno

Izvor: Savet Evrope

Sljedećih godina kao da ima manje huliganizma u Velikoj Britaniji, ali istraživači beleže njegov porast na Kontinentu, a pre svega u Zapadnoj Nemačkoj, Italiji i posebno u Holandiji. Zapaža se uključenje desničarskih organizacija u neredе oko i na fudbalskim stadionima. Van Limbergen i Volgrejv (Walgrave, 1988), kao i Vilijams (Williams et al. 1989) dokazuju da su

Englezi ostali model za inostrane huligane, a da su istovremeno i učestali kontakti između huligana iz različitih evropskih nacija (navedeno prema Murphy et all. 1990: 167). Evropski fudbalski šampionat 1988. u Zapadnoj Nemačkoj i svetski šampionat 1990. u Italiji, i pored očekivanja i *horror news* o tome kako će to zahvaljujući neredima biti šampionati huligana¹¹, protekli su, u stvari, u manjim čarkama.

U nas ne postoji dostupna evidencija izgreda na i oko fudbalskih stadiona¹². Uvid u, za ovu svrhu, nepouzdana podataka iz sportske i dnevne štampe, pokazuje da se o širenju vandalskog i huliganskog ponašanja publike (prvenstveno u smislu međusobnog obračuna navijača rivalskih timova) može govoriti tek početkom osamdesetih godina, o eskalaciji počev od sredine te decenije¹³ i o vrhuncu krajem osamdesetih godina. Dražen Lalić daje iscrpnu klasifikaciju (na osnovu načina navijanja, uzora, stepena organizovanosti, količine i oblika nasilja i drugih činilaca) razvoja navijanja u Jugoslaviji. On razlikuje /1/ period od 1945. do kraja šezdesetih godina, /2/ sedamdesete godine, /3/ prvu polovinu i sredinu osamdesetih, i /4/ kraj osamdesetih i početak devedesetih¹⁴.

U vreme dok vandali i huligani još nisu vladali domaćim sportskim terenima, publika i štampa su se zabavljali ovakvim "pikanterijama": Za vreme prvenstvenog boks-meča Druge savezne lige (grupa Jug), između domaće Trepče i ekipe iz Kumanova, neko je na ring ubacio živu zmiju (*Politika*, 14.10.1986).

Nekoliko većih "ispada" navijača mogu da označe početak "doba nasilja" na jugo-stadionima. Jedan od njih je svakako ono što su učinili navijači Crvene zvezde kada su 13. avgusta 1986. godine lomili po Beogradu kioske i roštilje koje drže Albanci, kada su 'rasturili' kafanu "Sloboda", upali u SKC... pevali nacionalističke

11. Navodi se nekoliko razloga koji su doveli do ovih i ovakvih očekivanja: (1) huliganska reputacija navijačkih grupa iz Engleske, Holandije i Zapadne Nemačke; (2) huliganski incidenti na ranijim šampionatima; (3) porast broja najava o pripremi za huliganske ispaide; (4) izveštaji o kontaktima između huliganskih vođa iz brojnih evropskih zemalja; (5) strah od uticaja ekstremne desnice na orkestriranje huliganskih nastupa; (6) popaljive novinske i tv-reportaže u kojima se najavljuje predstojeće nasilje (Murphy et all. 1990: 169).

12. Jedina kvalitetna evidencija fudbalskih mečeva u Beogradu, u jednom kraćem periodu može se naći u radu: Marković, V. 1988. *Ponašanje sportske publike*, Beograd: IIC SSO Srbije.

13. Prema zvaničnim podacima, u toku 1985. godine, na više od 50 fudbalskih susreta u SFRJ došlo je "... do težih nacionalističkih ispada i drugih ekscesa sa političkim obeležjima".

14. Navedeno prema saopštenju na okruglom stolu *Nasilje i sport* koji je organizovan u okviru Socioloških susreta '89. u Beogradu, krajem maja 1989. godine.

pesme... Koordinacioni odbor za ONO i DSZ Socijalističkog saveza radnog naroda Beograda ocenio je ove događaje kao "organizovano vandalsko-nacionalističko-pročetničko ponašanje."

No, kasnije je sve to bilo znatno drukčije.

Deveti septembar 1989, Hajduk - Crvena zvezda 2:1. Splitska milicija je sa dva autobusa prebacivala Delije sa železničke stanice na stadion; došlo je do sukoba sa građanima i Torcidom; autobusi su demolirani; u SUP je privedeno 58 navijača, zadržano 20.

17. septembar 1989, Crvena zvezda - Partizan. U sukobu Delija i Grobara dosta povredjenih - 17 milicionera i 30 gledalaca tražilo je pomoć u Urgentnom centru. Podnete su 23 prekršajne prijave (kuriozitet: oštećen je čak i jedan semafor na Jugu).

13. maj 1990, Dinamo - Crvena zvezda. Još pre početka utakmice izbila je do tada nevidena tuča u koju su bili umešani Bad blue Boys-i, Delije i milicija. Izvršni odbor Dinama tvrdi da je samo na Maksimirskom stadionu načinjena šteta u visini od 300.000 maraka. U gradu je oštećeno 17 tramvaja i napravljena druga šteta. U nastavku "nastupa" BBB povredeno je 59 navijača (osam teže) i 79 milicionera (tri teže) privedena su - 132 pripadnika Delija i 42 pripadnika BBB - postupak je poveljen protiv 86 lica. Utakmica nije ni odigrana.

Dakle, podaci demantuju tvrdnje o isključivoj vezanosti nasilja u i oko sporta za ovo doba. Nasilje je prastari pratilac sportskih događaja, a drugo je pitanje da li se može govoriti o tendenciji njegovog opadanja (Elias), ili o nekoj periodičnosti (padovi i uzdizanja) nasilja (Dunning). U svemu ovome bitan je nalaz, sa sociološkog i socijalnopsihološkog stanovišta, da su promenljivi: oblik, intenzitet i rasprostranjenost (kao i druge dimenzije) agresije i nasilja u sportu i oko sporta.

/2/ Nasilna publika ne potiče samo iz nižih društvenih slojeva

"Moralna panika"¹⁵ pred naletom nasilja na i oko sportskih stadiona često se iskazuje preko dva kvalifikativa: jednim se vrši moralna osuda "To su huligani", a drugim socijalna diskvalifikacija "To su neradnici i lumpenproleterii".

Primera radi, evo jednog prilaza *fan-grupama* u kome je vidljiva pomenuta diskvalifikacija (sličan prilaz inače često nalazimo u tekstovima pripadnika tzv. kritičke sociologije sporta). "Ja sam nekoliko puta posmatrao kako 'fudbalska gomila' napreduje od Partizanovog ili Zvezdinog stadiona preko Slavije i Terazija do Kalemgdana. (...) Svaki put sam imao utisak da ta gomila koja maršira sredinom glavnih ulica (...) jeste, u stvari, siromašna periferija grada kojoj je ovo jedini, relativno legitimni način da bar zakratko dominira centrom grada punim radnji sa stvarima koje nikada neće biti njihove i ljudi koji ih niti poštuju niti vole. To je, kratka ali slatka osveta nepismenih, poluobrazovanih, nezaposlenih i onih koji rade na najnižim stepenicama društvene hijerarhije prema onima koji su vlast (miličija, pre svega) i onih koji su iznad njih (svi ti obrazovani, svi sa većim platama i rešenim stambenim problemima, svi ti lepo odeveni koji kupuju u tim punim radnjama, svi ti zaposleni, šefovi i 'buržuiji') jer, bar zakratko, siromašna, mlada i nezaposlena periferija gospodar je centra i svi oni koji ih u 'redovnom životu' mogu ćušcati, ponižavati, voditi i naređivati im, sada su uplašeni i sklanjaju im se sa puta." (Milan Nikolić, *Nedjelja*, 27. maj 1990. godine) Slično je i ovo mišljenje: "Svaka pažljiva analiza socijalnog sastava navijačkih grupa otkriće da je veći dio navijačkih formacija (...) sastavljen od socijalnih marginalaca odraslih po novokomponovanim dinosaur-naseljima diljem naše lijepe domovine." (Slobodan Trbojević, *Nedjelja*, 27. maj 1990. godine)¹⁶.

15. Stanley Cohen je u studiji *Folk Devils and Moral Panics* (1973. London: Paladin) temeljno opisao i studirao fenomen i značenje tzv. moralne panike. On kaže kako neke prilike i epizode, odnosno pojedinci i grupe pojedinaca bivaju od strane urednika, političara i drugih "ispravno mislećih ljudi" interpretirani kao pretnja društvenim vrednostima i interesima. Moralnu paniku u kontekstu sporta vezuje za Svetsko prvenstvo u fudbalu, u Engleskoj 1966. godine kada je britanski gledalac došao u centar pažnje internacionalne štampe. Fudbalski huligan je postao meta novinara. Novine su slale reportere više zbog incidenata publike nego zbog same igre.

16. Ovakvi "uvidi" u strukturne dimenzije sportske publike u potpunosti potvrđuju ono što je rekao Dž. Koukli: "Ono što komplikuje situaciju kada je reč o sociologiji sporta jeste nedostatak podataka koji se nadomešta ličnim iskustvima ili iskustvima iz druge ruke koja slu-

Sve dileme oko socijalnog sastava sportske, posebno fudbalske publike i njenih pojedinih delova bile bi rešene uvidom (naučnog karaktera) u stvarno stanje stvari. Međutim, može se reći da ne postoje komparativna istraživanja koja ovu pojavu iscrpno obuhvataju uz svo poštovanje naučne procedure. Podaci koji se u literaturi navode su veoma manjkavi i to je prvi razlog (ali ne i jedini) nesuglasica oko socijalnog sastava zaista raznih publika u sportu.

Relativno iscrpnu analizu socijalne strukture publike i njenih pojedinih delova nalazimo u studiji *The Roots of Football Hooliganism. An Historical and Sociological Study* koju su 1988. godine potpisali Erik Danning, P. Marfi i Dž. Vilijams (Eric Dunning, Patrick Murphy, John Williams). Autori nalaze da je socijalni sastav publike promenljiv - tako je, na primer, "na početku moderne igre fudbalska gomila (football crowd) imala mešani socijalni sastav"; između dva rata fudbal privlači *respectable* ljude i žene; trend rasta *respectability*-ja nastavljen je između 1945 i 1950/1. godine; od sredine pedesetih, a posebno od sredine šezdesetih, kada fudbalski tereni postaju mesto gde se neredi regularno dešavaju, igra privlači sve veći broj mladih ljudi iz 'rougher' delova radničke klase; ipak, sva dostupna evidencija, kažu ovi autori, sugerise da većinu fudbalske gomile čine muškarci iz 'respectable' radničke klase i nezanemarljiv broj ljudi iz niže-srednje klase (1988: 185-6). Pomenuti autori, dalje, razlikuju problem sastava fudbalske gomile od socijalnog sastava fudbalskih huligana. Navode se podaci po kojima u sastavu fudbalskih huligana prevladaju nekvalifikovani (47,2%) i polukvalifikovani (25,4%), dok kvalifikovanih, npr. ima 18,9% i ostalih sa većim statusom - 8,5%. Među pripadnicima ICF ovi autori nalaze 37,8% nezaposlenih. "Ipak, kako smo mi sugerisali ranije, ne može se reći da nezaposlenost može biti odbačena kao uzročni činilac za nastanak ili za trajanje fudbalskog huliganizma". Iako Paning i sar. tvrde da većina huligana dolazi iz donjeg dela socijalne lestvice, netolerantno reaguju na Tejlorovu, kako kažu, "neistraživački bazaru tvrdnju" o rastu "novog, malog buržoaskog huligana" i znatno tolerantnije (što ne znači i argumentovanije) na novinarske tvrdnje o promeni strukture fudbalskih huligana što npr. tvrdi Tobi Jang: "Slika fudbalskih huligana koji dolaze iz najdepriviranijih crnačkih geta... jc zastarela. Oni su iz gornje radničke klase, srednje imućni" (1988: 185-191).

Že kao zamena za dokumentovana empirijska istraživanja. Mada su ova iskustva interesantna, ona često skreću pažnju sa teme o kojoj je reč" (J. Coakley, 1978: VII).

S druge strane, Kris van Limbergen tvrdi da su njegova istraživanja pokazala "da su bar 70% ispitanih navijača tvrdog jezgra - radnici, od kojih je oko polovine bez posla", a ostali u ovoj grupi su većim delom učenici i studenti¹⁷.

Nisu izričiti ni nalazi koji su dobijeni u istraživanjima koja su vršena u nas - u šta se možemo uveriti na osnovu sledećeg navođenja svega onog što je u ovoj oblasti rađeno.

Gradimir Zajić nalazi, u istraživanju na uzorku građana Beograda 1984. godine, da najviše redovnih i povremenih posetilaca sportskih utakmica ima među kvalifikovanim radnicima i učenicima i studentima. Navijača ima najviše među učenicima i studentima (28%), potom među KV i VKV radnicima (24%), tehničarima i službenicima (22%), NK i PK radnicima (18%) ... (1985: 49-57).

Vera Marković, 1986. godine na uzorku omladine Srbije bez pokrajina, nalazi da se u "socijalnom profilu" gledaoca koji na stadionu navija "jako ili eksplozivno", nalaze i sledeća obeležja: muškarac, 16-19 godina, učenik srednje škole, otac je poljoprivrednog ili radničkog porekla, prosečan materijalni položaj... (1986: 270).

Na uzorku beogradske omladine, Dragan Popadić nalazi 1986. godine, da navijači pripadaju različitim kategorijama zanimanja "ali najviše je učenika, studenata i radnika" (1988: 149).

U istraživanju koje sam obavio 1987. godine na uzorku od 974 građana iz Srbije bez pokrajina, utvrđeno je da na utakmice najčešće idu učenici i studenti, KV i VKV radnici... (Mihailović. 1987: 71).

O socijalnom sastavu "najvatrenijih navijača" može se zaključivati i posredno, preko pojedinaca koje obeležava sportska idolatrija. Ovu idolatriju shvatamo kao ideologiju *fan-ponašanja* na sportskim stadionima; ona je dominantna ideologija onih pojedinaca koje karakteriše vandalsko i huligansko ponašanje na i oko stadiona ukoliko je njihovo ponašanje motivisano sportom a ne izvansportskim momentima. U svakom slučaju, SI možemo smatrati pouzdanim pokazateljem *fan-ponašanja* na stadionima.

Dragomir Pantić je u jednom istraživanju iz 1984. godine (na uzorku od 1.043 ispitanika iz beogradske po-

17. Kris van Limbergen. 1989. *Samenvingsproblemen: voetbalvandalisme*, Deventer: Kluwer Editorial. - Navod je dat prema prevodu dr Mire Bogdanović s flamanskog jezika.

populacije) našao da je SI najčešća među NK i PK radnicima (38%) KV i VK radnicima (36%), poljoprivrednicima (26%), učenicima i studentima - 23% (1988: 118).

Tabela 2: Sportska idolatrija i socijalno poreklo

Intenzitet sportske idolatrije (SI)	(u %)				
	1.	2.	3.	4.	5.
Izrazit	8,3	8,0	6,2	5,8	7,3
Osrednji	13,5	11,1	7,4	8,4	10,3
Slab	16,3	17,5	12,5	10,5	15,0
Mešani	24,6	25,7	20,4	18,5	23,2
Slabo odbacivanje	12,0	11,5	14,8	15,9	12,9
Osrednje odbacivanje	11,2	10,3	14,6	14,1	11,9
Izrazito odbacivanje	14,1	15,9	24,1	26,8	19,4
<i>Ukupno: %</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>f</i>	667	2292	745	983	4687

Legenda:

1. Poljoprivrednici
2. Radnici
3. Tehničari i službenici
4. Stručnjaci
5. Ukupno

Hi-kvadrat = 161,25; Ck = 0,178; p = 0,000

Izvor: Dokumentacija Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu; istraživanje: "Javno mnjenje omladine Jugoslavije o aktuelnim društvenim i političkim pitanjima" (JIM-124/89) realizovano 1989. godine na uzorku od 4.960 mladih ljudi iz čitave Jugoslavije.

U istraživanju koje sam izvršio 1987. na uzorku beogradske populacije (974 ispitanika) našao sam nisku ali ne i beznačajnu korelaciju (0,21) između sportske idolatrije i zanimanja ispitanika (Mihailović, 1987: 39). Sportska idolatrija je bila najviše raširena među NK i PK radnicima (39%), učenicima i studentima (38%) i KV i VKV radnicima (37%), a kada je reč o prihodima, onda je SI bila najčešća među onima koji svoju finansijsku situaciju ocenjuju kao dobru, dok je gotovo pod jednako bila raširena među onima koji kažu da treba da paze na svoju finansijsku situaciju i onima koji izjavljuju da teško sastavljaju kraj s krajem (31-32%).

Podaci koji potiču iz istraživanja izvršenog 1989. godine na uzorku omladine iz cele Srbije, (Tabela 2) pokazuju prilično slabu povezanost između socijalnog statusa mladih ljudi (indiciranog preko zanimanja njihovih očeva) i sportske idolatrije (Ck=0,18). Ipak, primetne su razlike, s jedne strane, između ispitanika koji potiču iz poljoprivredno/radničkih slojeva i onih čiji očevi imaju barem srednju školsku spremu (tehničari, službenici, stručnjaci). Vidimo da je za trećinu ispitanika

ka (37-38%) iz prve grupe karakteristična SI u različitom intenzitetu, a da SI u drugoj grupi obuhvata četvrtinu ispitanika (25-26%). Dakle, izvesne razlike postoje ali one nisu izrazitije prirode. Verovatno da je veza između sportske idolatrije i društvenog statusa porodice iz koje potiče ispitanik pre posredovana kulturnom nego ekonomskom (materijalnom) dimenzijom tog statusa, jer nismo utvrdili ni iole statistički značajnu povezanost između SI i finansijskog stanja ispitivanog pojedinca ($C_k=0,14$).

U celini, raspoloživi podaci koji se odnose na aktuelnu fazu agresije i nasilja na i oko fudbalskih stadiona, ne daju za pravo onima koji tvrde da *fan-grupe*, po svom socijalnom sastavu, potiču sa samog društvenog dna. To je eventualno tačno u onim slučajevima gde je to baš tako i utvrđeno, pod uslovom da prihvatimo stav da mladi nezaposleni i nekvalifikovani radnici čine "društveno dno". Pogotovo se teza o "najnižem porektu" ne može prihvatiti u slučaju domaćih *fan-grupa* - u čijem sastavu preovlađuju učenici i studenti, a tek potom nezaposlena radnička omladina. No, u krajnjoj liniji i ove tvrdnje se mogu shvatiti kao hipoteze, jer ipak je neophodan odgovarajući naučni uvid u ovaj problem. Pri tom, skrećemo pažnju na nekoliko, gotovo banalnih momenata, koje treba imati na umu prilikom istraživanja socijalnog statusa raznih sportskih publika. Prvo, znatne su razlike između publike u različitim sportovima. Drugo, znatne su temporalne razlike u strukturi i ponašanju publike. Treće, znatne su razlike u socijalnoj strukturi različitih delova publike - publika nije homogena. Četvrto, znatne su razlike u strukturi publike zavisno od ranga takmičenja. Peto, ima razlika u strukturi publike koje zavise od teritorijalnog aspekta - nije ista struktura publike u svim mestima i onda kada se sve ostale varijable drže pod kontrolom... Ukoliko se pri istraživanju nemaju na umu ove i druge slične činjenice, zablude i stereotipi su gotovo nužne, prateće pojave.

Literatura

- Allison, Lincoln. 1986. *The Politics of Sport*. Manchester University Press.
- Blanchard, Kendall and Cheska Alyce Taylor. 1985. *The Anthropology of Sport. An Introduction*. Massachusetts: Bergin & Garvey Publishers, Inc.
- Coakley, Jay. 1978. *Sport in Society. Issues and Controversies*. Saint Louis: The C. V. Mosby Company.
- Cohen, Stanley. 1973. *Folk Devils and Moral Panics*, London: Paladin.
- Colaers, Carine and Limbergen, Kris van. 1987. The Development of Football Hooliganism as a Social problem, Papers from the European Conference on Football Violence, Preston, Lancashire, 10-13. april 1987.
- Dunning, E, Murphy, P. and Williams, J. 1984. Football Hooliganism in Britain before the first world war, *Int. Rev. for Soc. of sport*, No 3-4.
- Dunning, Murphy and Williams. 1988. *The Roots of Football Hooliganism*, London & New York: Routledge & Kegan Paul.
- Erenberg, A., Šartije, R. i Ože, M. 1987. Sport, religija, nasilje, *Treći program*, leto.
- Furntratt, Ernst. 1976. "Wetkampsport und aggression", u: Bierhoff - Alfermann, Dorothee. *Soziale Einflüsse im sport*. Dr Dietrich Steinkopff Verlag Darmstadt.
- Gricswelle, Detlef. 1978. *Sportsoziologie*. Stuttgart...: Verlag W. Kohlhammer.
- Marjanović, Radovan. 1987. *Teorijska i empirijska istraživanja sportske publike kod nas i u svetu*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Marković, Vera. 1986. "Omladina na stadionima", U: Mihailović, S. i drugi, *Omladina '86. Sondaža javnog mnjenja*. Beograd: IIC SSO Srbije i IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Marković, Vera. 1988. *Ponašanje sportske publike*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Mihailović, Srećko. 1987. *Odnos prema sportu. Nezainteresovani, simpatizeri, navijači, gledaoci*. Beograd. Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje IDN i SOFK Srbije (umnoženo).

Murphy, Williams and Dunning. 1990. *Football on Trial*. London and New York: Routledge.

Ostrogorski, Georgije. 1959. *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta.

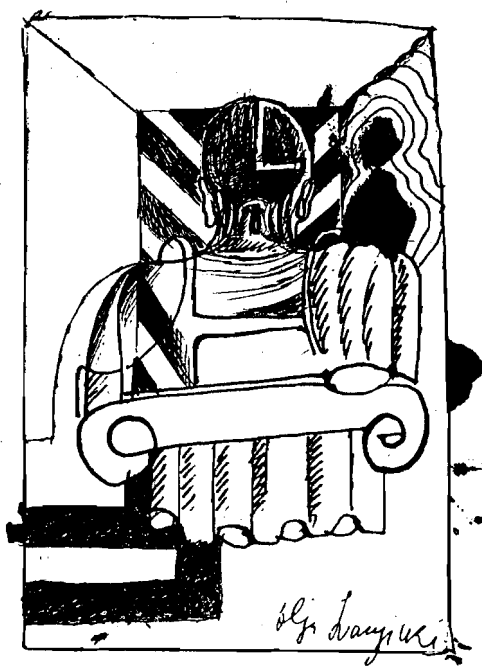
Palmer, Denise and Maxwell Howell. 1973. Sport and Games in Early Civilization. In: Zeigler, Earle (ed.) *A History of Sport and Physical Education*. Champaign: Stipes Publishing Co.

Pantić, Dragan. 1988. *Klasična i svetovna religioznost*. Beograd: IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.

Popadić, Dragan. 1988. Fudbalski navijači, u: Joksimović, S. i drugi, *Mladi i neformalne grupe*. Beograd: IIC SSO Srbije i Centar za idejni rad SSO Beograda.

Schmidt, Hans Dieter. 1976. Einstellung und Interaktion: Bierhoff - Alfermann Dorothee (Hrsg): *Soziale Einflüsse im Sport*. Dr Dietrich Steinkopff Verlag Darmstadt.

Zajić, Gradimir. 1985. "Sportska publika", u: Mihailović, S. i drugi, *Odnos Beogradana prema fizičkoj kulturi i sportu*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.

Olja Ivanjicki